

SES EĞİTİMİNİN TEMEL ÖGELERİ VE ÇEŞİTLİ SÖYLEME TEKNİKLERİNE YÖNELİK UZMAN GÖRÜŞLERİ VE PERFORMANS DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ ÖRNEĞİ

Sibel POLAT^{1*}

¹:Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü, Erzurum.

Özet

Bu araştırma, ulusal ve uluslararası literatürde sık kullanıldığı tespit edilen *Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Tekniklerinin* kazandırılmasında kullanılan belli başlı kavramların yeterli olup olmadığı konusuna yönelik uzman görüşlerinin belirlenebilmesi ve “**Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği**” örneğinin oluşturulması amacıyla yapılmıştır.

Araştırmada *Ses Eğitiminin Temel Öğelerini ve Çeşitli Söyleme Tekniklerini* belirlemek amacıyla, alanında uzman akademisyen ve sanatçılara yönelik olarak hazırlanan anket uygulaması ile konuyla ilgili görüşleri alınmıştır. Yapılan anket görüşmesi sonucunda **temel öğelerin:** postür, solunum, rezonans, artikülasyon, diksiyon ve **çeşitli söyleme tekniklerinin:** odaklama, entonasyon nüans, legato staccato, glissando, tril, vibrato olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı tarafından örnekleme alınan yedi maddeden oluşan ve 5’li likert tipinde hazırlanan performans değerlendirme ölçeği hakkında görüşleri alınmak üzere ses eğitimi alanında uzman akademisyenlere, Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenlere ve alanında uzman ses sanatçılarına üçer soru yöneltilmiştir. Uzman görüşleri aracılığı ile geçerliği sağlanan anketlerin, SPSS güvenilirlik analizi (Reliability Statistics Cronbach's Alpha) sonucu 0.798 yani % 80 gibi bir değer ile yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Performans değerlendirme ölçeğinin deneysel süreç aracılığı ile de güvenilirliği sağlanmıştır. Üç uzman, on iki öğrenci ve yedi adet değişken üzerinden önteste tabi tutulan öğrencilerin öntest güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 937 gibi bir değer ile ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir. Son teste tabi tutulan öğrencilerin Son test güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 86 gibi bir değer ile ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ses Eğitimi, Temel Öğeler, Söyleme Teknikleri, Ses Egzersizi

* Yazışma yapılacak yazar: sibel.polat@atauni.edu.tr

Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2017 yılında tamamlanan ve Prof. Dr. A. Metin KARKIN’ın danışmanlığını üstlendiği “Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Tekniklerinin Kazandırılmasında Makamsal Ezgilere Dayalı Egzersizlerin Kullanılabilirliği” başlıklı doktora tezinden hazırlanmıştır.

A SAMPLE FOR PERFORMANCE ASSESSMENT SCALE AND FOR THE EXPERT OPINIONS ON THE BASIC ELEMENTS OF VOCAL TRAINING AND VARIOUS SINGING TECHNIQUES

Abstract

This study has been done with the aims of determining the expert opinions about whether principal terms used in instructing *the Basic Elements of Vocal Training and Various Singing Techniques*, which has been confirmed to be used frequently in national and international literature, and of forming a sample of “**Basic Elements and Various Singing Techniques Performance Assessment Scale.**”

In the study, opinions were gathered with a survey which was prepared for the academicians who are specialists in the field and for the performers in an attempt to specify the *Basic Elements of Vocal Training and Various Singing Techniques*. As a result of the survey interviews it has been confirmed that **the basic elements are:** posture, respiration, resonance, articulation, diction and that **various singing techniques are:** focalization, intonation nuance, legato staccato, glissando, trill and vibrato. Three questions were asked with the aim of receiving opinions to the specialist academicians in Turkish Music vocal training and to specialist academicians in vocal training and to expert performers in their field about the assessment scale which was prepared as five point likert scale and which consisted of seven articles. The SPSS reliability analysis of the surveys (Reliability Statistics Cronbach’s Alpha), which gained validity with the expert opinions, is 0.798 in other words at a high rate of 80 %, which means the survey is found to be highly reliable. The reliability of the performance assessment scale was also confirmed through the experimental process range. The pretest reliability analysis (Cronbach’s Alpha) of students who were pretested with three experts, twelve students and seven variants is at a rate of 937 %, which means the scale is generally highly reliable. The posttest reliability analysis (Cronbach’s Alpha) of the students who made the posttest is at a rate of 86 %, which means the scale is highly reliable.

Key Words: Vocal Training, Basic Elements, Singing Techniques, Vocal Exercise

1. Amaç ve Yöntem

Bu araştırma; *Ses Eğitiminin Temel Öğelerini ve Çeşitli Söyleme Tekniklerini* belirlemek amacıyla; alanında uzman akademisyen ve sanatçılara yönelik olarak, Polat (2017)’ın doktora tezinde “Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Tekniklerinin Kazandırılmasında Makamsal Ezgilere Dayalı Egzersizlerin Kullanılabilirliği” isimli anket uygulaması ile konuya ilişkin genel bir kısım veri ve görüşleri elde etmek, aynı zamanda “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” nin uzman görüşleri doğrultusunda düzenlenerek geçerliliğinin ve deneysel süreç ile güvenilirliğinin sağlanması amacıyla yapılmıştır.

Bu araştırma betimsel ve deneysel desenden oluşan iki boyutlu bir çalışmadır. Araştırmanın betimsel boyutuna ait verilerin toplanmasında problemi belirlemek ve problemle dolaylı ya da dolaysız şekilde ilgili kaynaklara ulaşıp, problemin çözümüne nitel olarak katkı

sağlayacak bilgileri toplamak için literatür taraması yapılarak yerli ve yabancı kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Kaynaklar kitap, dergi, makale, tez, internet tabanlı kaynaklardan oluşmaktadır. Araştırma betimsel araştırmaların gerektirdiği veri toplama araçlarından anket ve görüş formları ile elde edilmiştir. Araştırmanın deneysel boyutuna ait verilerin toplanmasında ise araştırmanın genel amacı ve alt amaçları çerçevesinde yapılan betimsel ve deneysel çalışmalara ilişkin veriler ilk önce bilgisayar ortamında Microsoft Office Excel 2007 yazılımına aktarılmıştır. Burada bir sistematik içinde düzenlendikten sonra istatistiksel çözümlenmelerin yapılabilmesi için SPSS 21.0 (The Statistical Packet for The Social Sciences) paket programına aktararak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizinde frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları kullanılmış ve sonuçlar bu işlemlere göre yorumlanmıştır.

2. Giriş

Araştırma konusu kapsamında ses eğitimi alanında uzman akademisyenlere, Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenlere ve alanında uzman ses sanatçılara anket formu aracılığı ile araştırmacı tarafından 5’li likert tipine uygun bir şekilde hazırlanan performans değerlendirme ölçeğinin yedi maddesi hakkında görüşleri alınmak üzere üçer soru yöneltilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle ses eğitiminin temel öğeleri ve çeşitli söyleme tekniklerinin neler olduğu ile ilgili büyük ölçüde uzman görüşlerine dayandırılmış olan kavramlar üzerinde bir konsensüs sağlanmıştır.

Akademisyenlere ve sanatçılara yönelik hazırlanan anket uygulamasının genel sonuçlarına göre; **Temel Öğelerden;** Postür, Solunum, Rezonans, Artikülasyon, Diksiyon, Fonasyon, **Çeşitli Söyleme Tekniklerinden;** Odaklama, Entonasyon, Nüans, Legato, Staccato, Glissando, Tril, Vibrato’nun kazandırılmasının temel ses eğitiminde bireylerin gelişimi için yeterli olacağı sonucuna varılmıştır. Bireylerin ses eğitiminin temel öğeleri ve çeşitli söyleme tekniklerine yönelik kazanımlarının araştırmacı tarafından örnekleme alınan 5’li likert tipinde yedi maddeden oluşan ve uzman görüşleri doğrultusunda “**Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği**” nin geçerliği sağlanmıştır. Üç uzman, on iki öğrenci ve yedi adet değişken üzerinden önteste tabi tutulan öğrencilerin öntest güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 937 gibi bir değer ile ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir. Son teste tabi tutulan öğrencilerin Son test güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 86 gibi bir değer ile ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir.

2.1. Ses Eğitiminin Temel Öğeleri ve Çeşitli Söyleme Teknikleri

Ulusal ve uluslararası literatürde sık kullanıldığı tespit edilen *Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Tekniklerinin* kazandırılmasında kullanılan belli başlı kavramlar ses eğitimi alanında uzman akademisyenler, ses sanatçıları, Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenler ile yapılan anket görüşmesi sonucunda düzenlenerek sırasına göre aşağıda verilmiştir;

Temel Öğeler	Çeşitli Söyleme Teknikleri
☐	☐
☐ Postür	☐ Odaklama
☐ Solunum	☐ Entonasyon
☐ Rezonans	☐ Nüans
☐ Artikülasyon	☐ Legato
☐ Diksiyon	☐ Staccato
☐ Fonasyon	☐ Glissando
	☐ Tril
	☐ Vibrato

Ses eğitiminin temel öğeleri ve çeşitli söyleme teknikleri bireylerin doğru fonasyon ile rahat bir şekilde parlak, net ve ajiliteli ses üretmesine katkı sağlar. Temel öğeler ve çeşitli söyleme tekniklerinin kazandırılması için bireysel farklılıklar göz önünde bulundurularak oluşturulan ses egzersizleri sayesinde bireyler seslerini doğru, güzel ve etkili kullanabilirler. Ses eğitiminde, bilinçli bir şekilde duyusun (kulağın) ve sesin geliştirilmesi için sistemli ve düzenli bir çalışma gereklidir. Eğitim sürecinde kişinin kendine “bu ton nasıl tınlamalı?” sorusunu sorabilmesi ve yanıtlayabilmesi gelişimin önemli aşamasıdır. Yani; tınıya bağlı olarak, her vokalin parlaklığının doğruluğu kulak tarafından ayarlanabilmelidir (Özsan, 2010: 168-169). Doğru, etkili ve kaliteli fonasyon temel öğelerin ve çeşitli söyleme tekniklerinin kazandırılması ile mümkündür. Bu sayede birey sesini daha iyi tanır ve sesini sınırları içerisinde daha etkili bir şekilde kullanmayı öğrenir.

2.1.1. Ses Eğitiminin Temel Öğeleri

Postür: “Doğru solunum için gerekli olan ilk faktör postür (duruş) dür. Vücut ne çok yumuşak, ne de çok gergin olmalı, fakat her zaman canlı, dik ve dengede durulmalıdır. En doğru pozisyonu bulmak için, vücudumuzun ortasından sanki bir çizgi geçiyormuş gibi düşünmek yerinde olur. Omuzlar dik ve geride, baş ileriye bakar durumda, ayaklara binen ağırlıklar eşit olmalı, aynı zamanda ayaklar arası açıklık, omuz hizasında bulunmalıdır” (Erdoğan, 2008: 29).

Solunum: “Nefes şarkı mekanizmasının motorudur. Nefes olmadan insan **larynx** de ses üretmez. Nefes yönetimi hava tarafından en etkili bir şekilde şarkı söylemek için ihtiyaç duyulan sesin sürdürebilmesi için kullanılan süreçtir” (Huls, 1957’den akt. Siple, 1993: 36). “Şarkı söylerken, müzik cümlelerinin durumuna göre denetimle veya kaçamak nefes alınır.

- Denetimli Nefes:** Yavaş, uzun, geniş ve yeterince alınmalıdır. Gereğinden fazla nefes almak ses tellerini sıkıştırır. Denetimli nefes hem ağız hem de burundan alınabilir.

- b) **Kaçamak Nefes:** Çabuk, kısa, geniş ve yeterince alınmalıdır. Kaçamak nefes sadece ağızdan alınır. Bu nefe,, gülme, korkma gibi durumlarda karın duvarının kasılması ile oluşur” (Kolçak 1998: 52).

Rezonans Çalışmaları: “Fiziksel anlamda rezonans, ilk titreşimin kendisiyle uyumlu ikinci bir titreşimi başlatması olayıdır. Çalgı ve insan sesindeki ilk titreşimler genellikle müziksel bir ses oluşturacak niteliğe sahip değildirler. Bu seslerin müziksel bir nitelik kazanması, dışarıya verilmeden önce titreşimlerinin zenginleştirilmesi, düzenli ve uyumlu hale getirilmesiyle mümkündür” (Çevik, 1999: 38).

“Larenks tarafından üretilmiş sesler yansımaya hazırdırlar. Ses, kaynağından çıktıktan sonra çevrenin akustik özellikleriyle de şekillenerek nitelik kazanır. Buna rezonans olayı denir” (Helvacı, 2003: 125). “Rezonatörlerin temel görevi, titreşen ses tellerinden enerjiyi çekerek, bunu ses telinin yaptığından daha büyük oranda akustik enerjiye çevirmektir. Fakat rezonatörün büyütme oranı, güçlendirdiği sesin frekansına bağlıdır. Dolayısıyla bazı frekanslar daha fazla güçlendirilir ve ses telinin ses spektrumu değiştirilmiş olur” (Zeren, 1995: 161-178’den akt. Töreyn, 2008: 99).

“Rezonatörler sesin şiddetini arttırdıkları gibi, niteliklerini de önemli ölçüde etkilerler. Zaten ses, kişisel özelliklerine de bu şekilde sahip olur. Ses eğitiminde rezonatörler, göğüs ve kafa rezonatörleri olmak üzere sınıflandırılır. Göğüs boşluğunda bulunan (subglottik bölge) soluk borusu ve göğüs kafesi, en önemli göğüs rezonatörlerindedir. Kafa rezonatörleri ise (supraglottik bölge) frekans, ağız boşluğu, damak ve paranazal sinüslerdir” (Töreyn 2008: 99-100). “Rezonans boşlukları, kafa ve göğüs olmak üzere ikiye ayrılır:

1. Göğüs boşlukları: Özellikle kalın seslerde, bir kemanın gövdesi gibi, sesin kuvvetlendirilmesi göğüs boşluklarında olur. Pes seslerde, elimizi göğsümüze dayadığımızda, bu titreşimi hissedebiliriz.

2. Kafa boşlukları: Genellikle ince seslerin çıkarılmasında yararlı olurlar. Bu boşluklar sert dokudan yapılmış duvarlara sahiptir. Yumuşak dokular, seslerin tınlamasına engel olurlar” (Erdoğan, 2008: 49).

“Genel olarak kalın sesler, hançere altındaki rezonans boşluklarından, ince sesler de hançere üstündeki boşluklardan faydalanılır. Bundan ötürü, göğüs ve kafa rezonansı terimleri kullanılır. Kafa rezonansına MASKE de denir.

İnsan vücudundaki larinks ve ağız boşlukları gibi rezonans boşluklarının büyük bir kısmı hareketlidir. Şekil değiştirebilir. Böylece insan sesi, vokal ve konsonların yardımı ile çeşitli koyuluk, açıklık, parlaklık ve değişik ifadeler yaratabilecek kapasitededir” (Kolçak, 1998: 62-65).

Artikülasyon Çalışmaları: “Konuşma organları devreye girerek gırtlığın ürettiği sese son şeklini verir, böylece “voce-voice” konuşmak için kullanılan ses oluşur ve konuşma olayı gerçekleşir. Konuşma organlarının katılımı sonucu oluşan çalışma şekline veya başka bir deyişle harfleri, heceleri birleştirme ve konuşmaya **artikülasyon/boğumlama** deniyor” (Sabar, 2008: 53).

Artikülasyon (Boğumlama), ses tellerinden gelen hava akımının çeşitli organlar yardımıyla anlamlı seslere dönüştürülmesi sürecidir. “Boğumlanmayı gerçekleştiren organlarımızı **hareket eden** ve **hareket etmeyen** boğumlama organları şeklinde ikiye ayırırız. **Birinci grup:** çene, dudaklar, dil ve yumuşak damak hareket eden boğumlama organlarıdır. **İkinci**

grup ise: dişler, diş etleri ve damak hareket etmeyen boğumlama organlarıdır. İşte bu yukarıda saydığım organlarımızın çeşitli hareketleriyle boğumlamayı sağlarız” (Gürzap, 2004: 103, Ertuğrul, 2006: 48’den akt. Erdoğan, 2008: 65).

Diksiyon Çalışmaları: “Güzel şarkı söylemenin yolu, doğru ve güzel konuşmadan geçer. Yeryüzündeki bütün insanların vücutları aynıdır. Aynı nefesi alır, aynı sesi çıkarabilirler. Tek değişen yönleri konuştukları dillerdir. Önde gelen şan ekollerini birbirinden ayıran niteliklerin başında, dil-konuşma gelir” (Kolçak, 1998: 55).

“Diksiyonu şöyle anlatabiliriz: Söz söylerken duygu düşünceleri doğru, üslubuna uygun olarak anlatmak için sesin uyumunu, söylenişini, sözcük hecelerinin uzunluğu, kısalığı ve vurguları bakımından doğruluğunu, jesti, mimiği, takınılacak tavırları yerinde ve güzel kullanma sanatıdır” (Kartal, 2009: 89).

Fonasyon: “Fonasyon, soluk verme sırasında, akciğerlerden gelen havanın gırtlakta bulunan ses tellerini titreştirmesi ile ses üretilmesidir” (Erdoğan, 2008: 30-31).

2.1.2. Ses Eğitiminin Çeşitli Söyleme Teknikleri

Odaklama Çalışmaları: “Fokuslama/Odaklama bu İngilizce sözcük “odak” veya “odaklamak” anlamına geliyor. Daha öncede açıklandığı gibi ton kafasının ortasında, damağın üstünde, göz hizasında, burun kökünün arkasında tınlamaya başlar. Buradaki ton tınının çekirdeğini oluşturur ve maskeye doğru genişleme yapar. Sesin merkezi dediğimiz yerde oluşan bu tını çekirdeği fokuslanmış/odaklanmış, yeri doğru olan ve iyi projekte eden tondur” (Sabar, 2008: 133).

Entonasyon Çalışmaları: “Biz bir söz cümlesinin söylenişinde çizilen melodi çizgisine (ses dalgalanmasına) entonasyon diyoruz. Entonasyon yolu ile bir cümledeki kuşku, şaşılma, kızgınlık gibi türlü his ve düşünceler, dinleyene yansıtılabilir. Bu söyleyişlere, ses tonumuzdaki değişiklik eklendiğinde, anlatım daha da güçlenir” (Egüz, 1999: 54).

“Profesyonel veya amatör sanatçılar yaşamlarının bazı dönemlerinde entonasyon sorunları yaşayarak seslendirdikleri melodi üzerinde pesleşmeler ve tizleşmeler yaşayabilirler. Entonasyon bozukluğu veya detone dediğimiz hatalı şarkı söylemek, genellikle şarkıcının kulak hafızasının eksikliğini ve şan açısından da teknik yetersizliğini işaret etmekteyse de, entonasyon bozukluğu bazen geçici bir durum olarak ortaya çıkar. Bu durumun ortaya çıkışı birçok sebebe bağlı olarak gelişebilir” (Kartal, 2009: 149).

Nüans Çalışmaları: Ses perdenizin esnekliğini artırmak, sesinizin frekansını da kontrollü bir şekilde değiştirebilmenize bağlıdır. Bunun için yapılması gereken egzersiz, İtalyanca’da “*messa di voce*” olarak adlandırılmaktadır. Bu tanım “*sesi yerleştirmek*” olarak açıklanabilir. Bu egzersizde şan eğitmeni öğrencisi için orta tonlarda, onu çok fazla zorlamayacak bir nota seçer, bu notayı yumuşak ve küçük sesle söyletmeye başlar, sesin frekansını yavaş yavaş artırır ve yükseltir, ardından tekrar yumuşak ve küçük sesle söylemeye geri döner. Bu egzersiz, size -verilen herhangi bir nota üzerinde- yüksek ve düşük frekansta rahat geçişler yapabilmeyi öğretir (Şan Egzersizleri, <http://www.jokerstore.net>).

Legato Çalışmaları: “Legato İtalyanca bağlamak demektir. Legato söylemek, akıp giden güzel sesleri konsonlarla (sessiz harflerle) bölmeden bağlı olarak söylemek anlamına gelir.

İtalyan Bel Kanto ekolünün esası budur. Legato bir vokal eserde cümleleri oluşturan ses ve sözlerin birbirine bağlanarak söylenmesidir” (Kolçak, 1998: 76).

Staccato Çalışmaları: “Yine İtalyancadan gelen staccato’nun karşılığı dilimizde notaları birbirinden ayrı, tek tek söylemektir. Staccatto, tonun raket üzerindeki pinpon topu gibi, diyaframın bilinçli kullanılan desteğiyle, burun kökü ve damakta belirli noktalarda konsantrasyon tını yuvarlakları-damlaları oluşturması demek oluyor. Buna burun kökü-damak ve diyafram ortak çalışması da diyebiliriz” (Sabar, 2008: 121).

Glissando Çalışmaları: İtalyanca kökenli olan bu kelime ve "kaymak ya da kaydırmak" anlamına gelir (MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], 2006: 10). Glissando egzersizi tiz ve rahat bir perdeden pes perdeye doğru sesi kesintisiz olarak sesi kaydırma şeklinde yapılır. Daha sonra aynı yöntemle pesten tize tersi uygulanır (Lax Vox Tekniğin Uygulanması: 4).

Tril Çalışmaları: “Tril, tonun yarım veya bir aralık arasında tansiyonunu kaybetmeden hızla gidip gelmesi, daha doğrusu inip çıkmasıdır” (Sabar, 2008: 122).

Vibrato Çalışmaları: “Vibrato tonun/ses perdesinin düzenli titreşimidir, sesin volum ve timbere/renk ve kalitesindeki düzeyinde hiçbir değişme olmaksızın, boyun, çene ve dil kaslarının gerilimsiz pozisyonunda, iyi bir nefes ayarı ile üretilir. Tona esneklik, yumuşaklık ve zenginlik veren bir ölçüde oluşur” (Sabar, 2008: 123).

2.2. Görüşme Yapılan Kişiler

Araştırma konusu kapsamında ses eğitimi alanında uzman akademisyenler, Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenler ve alanında uzman ses sanatçıları ile görüşme yapılmıştır. Uzmanlara uygulanan anketlerin SPSS sonuçları güvenilirlik analizi (Reliability Statistics Cronbach's Alpha) sonucu 0.798 yani % 80 olarak tespit edilmiştir. Konu ile ilgili görüşleri alınan uzmanların unvan ve kurum bilgileri aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.1. Ses Eğitimi Alanında Uzman Akademisyenler Tablosu

UNVANI	<ul style="list-style-type: none"> Doç. Dr. Doç. Dr. Doç. Dr. Yrd. Doç. Dr.
GÖREV YERİ	<ul style="list-style-type: none"> Karadeniz Teknik Üniversitesi Uludağ Üniversitesi Afyon Kocatepe Üniversitesi Ankara Üniversitesi

Tablo 2.2. Türk Müziği Ses Eğitimi Alanında Uzman Akademisyenler Tablosu

UNVANI	<ul style="list-style-type: none"> Doç. Dr. Yrd. Doç. Dr.
GÖREV YERİ	<ul style="list-style-type: none"> Gazi Üniversitesi Giresun Üniversitesi

Tablo 2.3. Alanında Uzman Ses Sanatçıları Tablosu

UNVANI	• Ses Sanatçısı Ses Sanatçısı Ses Sanatçısı
GÖREV YERİ	• İstanbul Devlet Opera ve Balesi Müzik Yapımcısı ve Koro Şefi Ankara Devlet Opera ve Balesi

2.3. Demografik Bilgilere Göre Ses Eğitimciler, Türk Müziği Ses Eğitimcileri, Ses Sanatçıları

Araştırma konusu kapsamında görüşleri alınan dokuz uzmanın demografik bilgileri mezun olduğu kurum, en son öğrenim durumu, görevli olduğu kurum, unvan ve hizmet süresine göre frekans (f) ve yüzde (%) değerleri belirlenerek tablolaştırılmıştır.

2.3.1. Mezun Olduğu Kuruma Göre Katılımcıların Dağılımı

Ankete cevap veren 9 kişiden % 22.2'si Konservatuvar, % 66.7'si Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı, % 11.1'i de diğer bölümlerden mezundur.

Tablo 2.4. Mezun Olduğu Kuruma Göre Katılımcıların Dağılımı

Mezuniyet	f	%
Konservatuvar	2	22.2
Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı	6	66.7
Diğer	1	11.1
Toplam	9	100

2.3.2. En Son Öğrenim Durumuna Göre Katılımcıların Dağılımı

Ankete cevap veren 9 kişiden % 22.2'si yüksek lisans, % 11.1'i sanatta yeterlilik, % 66.7'i de doktora bölümü mezundur.

Tablo 2.5. En Son Öğrenim Durumuna Göre Katılımcıların Dağılımı

En Son Öğrenim	f	%
Yüksek Lisans	2	22.2
Sanatta Yeterlilik	1	11.1
Doktora	6	66.7
Toplam	9	100

2.3.3. Görevli Olduğu Kuruma Göre Katılımcıların Dağılımı

Ankete cevap veren 9 kişiden % 44,5'i Konservatuvar, % 11,1'i Güzel Sanatlar Fakültesi, % 22,2'si Müzik Öğretmeni, % 11,1'i Devlet Opera ve Balesi, % 11,1'i de diğer kurumlardandır.

Tablo 2.6. Görevli Olduğu Kuruma Göre Katılımcıların Dağılımı

Kurum	f	%
Konservatuvar	4	44.5
Güzel Sanatlar Fakültesi	1	11.1
Müzik Öğretmenliği	2	22.2
Devlet Opera ve Balesi	1	11.1
Diğer	1	11.1
Toplam	9	100

2.3.4. Unvana Göre Katılımcıların Dağılımı

Ankete cevap veren 9 kişiden % 66.7'i Doçent Dr., % 22.2'si Yrd. Doçent Dr., % 11.1'i de diğer unvanlardandır.

Tablo 2.7. Unvana Göre Katılımcıların Dağılımı

Unvan	f	%
Doçent Dr.	6	66.7
Yrd. Doçent. Dr.	2	22.2
Diğer	1	11.1
Toplam	9	100

2.3.5. Hizmet Süresine Göre Katılımcıların Dağılımı

Ankete cevap veren 9 kişiden % 44,5'i 20 ve üstü yıl, % 22,2'si 16-20 yıl, % 11,1'i 11-15 yıl, % 11,1'i 6-10 yıl, % 11,1'i de 1-5 yıl hizmet süresi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.8. Hizmet Süresine Göre Katılımcıların Dağılımı

Hizmet Süresi	f	%
1-5 Yıl	1	11.1
6-10 Yıl	1	11.1
11-15 Yıl	1	11.1
16-20 Yıl	2	22.2
20 ve Üstü Yıl	4	44.5
Toplam	9	100

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, araştırmanın üç alt problemini oluşturan; anket formuyla elde edilen “Alanında Uzman Ses Eğitimciler, Türk Müziği Ses Eğitimcileri ve Ses Sanatçılarının Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Tekniklerinin tespitine ilişkin bulgular, uzmanların performans değerlendirme ölçeğinin geçerliliğinin sağlanması için ölçek hakkındaki görüşlerine ilişkin bulgular, tek gruplu öntest-sontest deneysel modelin uygulanması neticesinde elde edilen “Ses Eğitiminin Temel Öğeleri ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” nin güvenilirliğinin tespitine ilişkin bulgulardan oluşturmaktadır. Betimsel boyutta ankette elde edilen bulgular frekans (f) ve yüzde (%) değerleri belirlenerek tablolaştırılmış ve tablo altlarında yorumlara yer verilmiştir. Deneysel boyutta elde edilen bulgular ise, istatistiksel testlerin sonuçları tablolaştırılarak verilmiş, sonra tablo altlarında istatistiksel ve mesleki (alansal) yorumları yapılmıştır.

3.1. Ses Eğitiminin Temel Öğeleri ve Çeşitli Söyleme Tekniklerine Yönelik Uzman Görüşleri

Araştırma konusu kapsamında görüşleri alınmak üzere ses eğitimi alanında uzman akademisyenlere, Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenlere ve alanında uzman ses sanatçılarına uygulanan anket formu aracılığı ile araştırmacı tarafından 5'li likert tipine uygun bir şekilde hazırlanan performans değerlendirme ölçeğindeki yedi maddeye ilişkin üçer soru yöneltmiştir. Uzmanlara yöneltilen sorular ve dağılımları aşağıdaki gibidir.

Soru 1: *Ses eğitiminin temel öğelerinin ve çeşitli söyleme tekniklerinin kazandırılmasında makamsal ezgilerin kullanılabilirliğine yönelik “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” taslağında yer alan ölçütler hakkında (desteklenmesi gereken yönleri ve/veya yeterliliği hakkında) görüş ve önerileriniz nelerdir?*

Ankete cevap veren 9 kişiden % 55.6’sı yeterli, % 22.2’si yetersiz olarak cevap vermişlerdir. % 22.2’si de kayıp gözlem olup cevap alınmamıştır.

Tablo 2.9. Yeterliliğe Göre Katılımcıların Dağılımı

Yanıt	f	%
Yeterli	5	55.6
Yetersiz	2	22.2
Kayıp gözlem	2	22.2
Toplam	9	100

Soru 2: *Ses eğitiminin temel öğelerinin ve çeşitli söyleme tekniklerinin kazandırılmasına yönelik “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği”nde yer alan ölçüt maddeleri yeterince açık ve anlaşılır ifadelerle sahip midir? Değilse önerileriniz nelerdir?*

Ankete cevap veren 9 kişiden % 77.8’i evet, % 11.1’i hayır cevabını vermişlerdir, % 11.1’i de kayıp gözlem olup cevap alınmamıştır.

Tablo 3.1. Evet ya da Hayır Durumuna Göre Katılımcıların Dağılımı

Yanıt	f	%
Evet	7	77.8
Hayır	1	11.1
Kayıp gözlem	1	11.1
Toplam	9	100

Soru 3: *Ses eğitiminin temel öğelerinin ve çeşitli söyleme tekniklerinin kazandırılmasında makamsal ezgilerle yönelik “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği”nde yer alan katsayı kullanımları uygun mudur? değilse önem sırasına göre katsayıları sıralayınız.*

Ankete cevap veren 9 kişiden % 44.4’ü uygun, % 11.2’i uygun değil cevabını vermişlerdir, % 44.4’ü de kayıp gözlem olup cevap alınmamıştır.

Tablo 3.2. Uygun ya da Uygun Değil Durumuna Göre Katılımcıların Dağılımı

Yanıt	f	%
Uygun	4	44.4
Uygun değil	1	11.2
Kayıp gözlem	4	44.4
Toplam	9	100

Ulusal ve uluslararası literatürde sık kullanıldığı tespit edilen “Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Teknikleri”nin kazandırılmasında kullanılan belli başlı kavramlar ses eğitimi alanında uzman akademisyenler, alanında uzman ses sanatçıları ve Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenler ile yapılan anket görüşmesi sonucunda **temel öğelerin:** postür, solunum, rezonans, artikülasyon, diksiyon ve **çeşitli söyleme tekniklerinin:** odaklama, entonasyon nüans, legato staccato, glissando, tril, vibrato olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın kapsamı doğrultusunda kazandırılması planlanan yedi maddelik değişkeni ölçmek amacı ile araştırmacı tarafından geliştirilen “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” nin uzman görüşleri doğrultusunda “geçerliği” sağlanmış ve güvenilirliğinin tespiti için bireylerin öntest–sontest performansları “**Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği**” ile değerlendirilmiştir.

3.2. Performans Değerlendirme Ölçeği Örneği

Araştırmanın kapsamı doğrultusunda uzmanlara uygulanan anket formu aracılığı ile araştırmacı tarafından 5’li likert tipine uygun bir şekilde hazırlanan ve bireylere kazandırılması planlanan yedi maddeye ilişkin alınan uzman görüşleri neticesinde “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” düzenlenerek bir sonraki sayfada verilmiştir.

Tablo 3.3. Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği

Öğrencinin Adı Soyadı											
Eserin Adı											
Ölçütler		Gerçekleştiremedi	1	Çok az gerçekleştirdi	2	Kısmen gerçekleştirdi	3	Büyük ölçüde gerçekleştirdi	4	Tamamen gerçekleştirdi	5
Temel Öğeler	Rezonans; Ses telleri ile birlikte rezonatörlerin de titreşerek sesin doğuşkanlarının artırılması ve tınısının zenginleşmesi.										
	Artikülasyon; Türkçe vokal-konson ve heceleri anlaşılır, doğal ve doğru kullanabilme										
Çeşitli Söyleme Teknikleri	Odaklama; Sesin merkezinde oluşan tınının dağılma yapmadan doğru yerde tınlatılarak, düzgün ve kaliteli, ses üretebilme.										
	Entonasyon; Seslendirme sırasında ses yüksekliklerinin doğru olması. Eserin icrasında perdeleri şaşmaz bir kesinlikte verebilmek.										
	Nüans; Eseri nüanslarına uygun okuyabilme.										
	Legato; Eseri oluşturan ses ve sözleri akıcı bir şekilde bölmeden birbirine bağlı söyleme.										
	Staccato; Nefes bölünmeden sesleri birbirinden ayrı kesik kesik duyurabilme.										

Araştırmada, tek gruplu öntest – sontest modeli aracılığı ile lisans birinci sınıf öğrencilerinin temel öğeler ve çeşitli söyleme teknikleri konusunda kazanımlarını tespit etmek amacı ile araştırmacı tarafından belirlenen iki eserin hem öntest hem de sontest sürecinde icra etmeleri istenmiş ve video kayıtları alınmıştır. Temel öğeler ve çeşitli söyleme tekniklerini geliştirmeye yönelik hazırlanan egzersizlerin etkisini ölçmek amacıyla hazırlanan “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” ve öğrencilerin video kayıtları 3 uzmandan oluşan jüriye Google Drive aracılığı ile gönderilmiştir. Uzmanlar, birbirlerinden bağımsız şekilde önce öntest (12 öğrenci) sonra da sontest (12 öğrenci) kayıtlarını izleyerek, her bir ölçüte 0 ile 100 arasında değerlendirme yaparak ölçeği doldurmuşlardır. Bu değerlendirmeler neticesinde aynı zamanda “**Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği**” nin güvenilirliği de tespit edilmiştir.

Soruların güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach’s Alpha katsayısı tespit edilmiştir. Cronbach’s Alpha katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme ölçütü şu şekildedir:

$0.00 \leq \text{Cronbach's Alpha } (\alpha) < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0.40 \leq \text{Cronbach's Alpha } (\alpha) < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0.60 \leq \text{Cronbach's Alpha } (\alpha) < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

$0.80 \leq \text{Cronbach's Alpha } (\alpha) < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Özdamar, 2002: 673).

3.3. Öntest Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Üç uzman, on iki öğrenci ve yedi adet değişken üzerinden önteste tabii tutulan öğrencilerin öntest güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha katsayısı) % 937 gibi bir değer olduğu görülmektedir. Ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için faktördeki her bir sorunun bu katsayıya katkısının incelenmesi gerekmektedir.

Cronbach’s Alpha test sonuçları tabloda görülmektedir.

Tablo 3.4. Öntest Ölçek Faktörleri Korelasyon ve Güvenirlik Tablosu

Değişkenler	Ölçek ortalaması silinirse	Ölçek varyansı silinirse	Düzeltilmiş toplam korelasyon	Tanımlanan Cronbach's Alpha katsayısı silinirse
Rezonans; Ses telleri ile birlikte rezonatorlerin de titreşerek sesin doğuşkanlarının arttırılması ve tınısının zenginleşmesi	9.06	12.625	.854	.922
Artikülasyon; Türkçe vokalkonson ve heceleri anlaşılır, doğal ve doğru kullanabilme	8.86	12.352	.841	.923
Odaklama; Sesin merkezinde oluşan tınının dağılma yapmadan doğru yerde tınlatılarak, düzgün ve kaliteli, ses üretebilme	9.03	12.428	.842	.923
Entonasyon; Seslendirme sırasında ses yüksekliklerinin doğru olması. Eserin icrasında perdeleri şaşmaz bir kesinlikte verebilmek	8.78	13.035	.726	.934
Nüans; Eseri nüanslarına uygun okuyabilme	9.33	14.800	.618	.942
Legato; Eseri oluşturan ses ve sözleri akıcı bir şekilde bölmeden birbirine bağlı söyleme	9.11	12.502	.827	.924
Staccato; Nefes bölünmeden sesleri birbirinden ayrı kesik kesik duyurabilme	9.17	12.371	.866	.920
TOPLAM		.937	7	

Tablo 2.7. Öntest Ölçek Faktörleri Korelasyon ve Güvenirlik Tablosu'na göre; ölçek alt faktörleri korelasyon ve güvenirlik analizinde beş numaralı değişken olan Nüans; eseri nüanslarına uygun okuyabilme değişkeninin çıkarılması halinde, cronbach's alpha katsayısı % 937'den % 942 gibi yüksek bir değer olarak çıkacaktır. Yedinci ve son değişkende düzeltilmiş toplam korelasyon % 87 gibi bir değerle yüksek çıkmış olup yapıya en uygun değişken olduğu tespit edilmiştir.

3.4. Sontest Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Üç uzman, on iki öğrenci ve yedi adet değişken üzerinden sonteste tabii tutulan öğrencilerin sontest güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 86 gibi bir değer olduğu görülmektedir. Ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için faktördeki her bir sorunun bu katsayıya katkısının incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 3.5. Sontest Ölçek Faktörleri Korelasyon ve Güvenirlik Tablosu

Değişkenler	Ölçek ortalaması silinirse	Ölçek varyansı silinirse	Düzeltilmiş toplam korelasyon	Tanımlanan Cronbach's Alpha katsayısı silinirse
Rezonans; Ses telleri ile birlikte rezonatörlerin de titreşerek sesin doğuşkanlarının arttırılması ve tınısının zenginleşmesi	16.31	1.,418	.559	.851
Artikülasyon; Türkçe vokal-konson ve heceleri anlaşılır, doğal ve doğru kullanabilme	15.50	12.714	.643	.839
Odaklama; Sesin merkezinde oluşan tınının dağılma yapmadan doğru yerde tınlatılarak, düzgün ve kaliteli, ses üretebilme	16.08	10.879	.792	.812
Entonasyon; Seslendirme sırasında ses yüksekliklerinin doğru olması. Eserin icrasında perdeleri şaşmaz bir kesinlikte verebilmek	15.14	12.637	.407	.870
Nüans; Eseri nüanslarına uygun okuyabilme	16.22	11.378	.603	.843
Legato; Eseri oluşturan ses ve sözleri akıcı bir şekilde bölmeden birbirine bağlı söyleme	15.61	11.502	.778	.818
Staccato; Nefes bölünmeden sesleri birbirinden ayrı kesik kesik duyurabilme	16.14	12.352	.729	.830
TOPLAM		,858	7	

Tablo 2.8. Sontest Ölçek Faktörleri Korelasyon ve Güvenirlik Tablosu'na göre; ölçek alt faktörleri korelasyon ve güvenilirlik analizinde dört numaralı değişken olan Entonasyon: seslendirme sırasında ses yüksekliklerinin doğru olması. Eserin icrasında perdeleri şaşmaz bir kesinlikte verebilmek değişkeninin çıkarılması halinde, cronbach's alpha katsayısı % 86'dan % 87'ye yükselecektir. Üçüncü değişken olan Odaklama: sesin merkezinde oluşan tınının dağılma yapmadan doğru yerde tınlatılarak, düzgün ve kaliteli, ses üretebilme düzeltilmiş toplam korelasyon % 79 gibi bir değerle yüksek çıkmış olup yapıya en uygun değişken olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

“Ses Eğitiminin Temel Öğeleri ve Çeşitli Söyleme Tekniklerine Yönelik Uzman Görüşleri ve Performans Değerlendirme Ölçeği Örneği” isimli bu çalışmada ulaşılan bulgulardan hareketle, aşağıdaki sonuçlar tespit edilmiştir.

Araştırmacı tarafından ulusal ve uluslararası literatürde sık kullanıldığı tespit edilen “Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Teknikleri”nin kazandırılmasında kullanılan belli başlı kavramlar ses eğitimi alanında uzman akademisyenler, alanında uzman ses sanatçıları, Türk Müziği ses eğitimi alanında uzman akademisyenler ile yapılan anket görüşmesi sonucunda **temel öğelerin:** postür, solunum, rezonans, artikülasyon, diksiyon ve **çeşitli söyleme tekniklerinin:** odaklama, entonasyon nüans, legato staccato, glissando, tril, vibrato olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın kapsamı doğrultusunda kazandırılması planlanan ve yedi madde ile sınırlandırılan değişkenleri ölçmek amacı ile araştırmacı tarafından geliştirilen “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” hakkında uzmanlara uygulanan anketler aracılığı ile görüşleri alınmıştır. Ölçek hakkında uzmanlardan alınan görüşler neticesinde çoğunluğunun; yer alan ölçütlerin yeterli olduğu, maddelerin yeterince açık ve anlaşılır ifadelerle sahip olduğu ve katsayı kullanımlarının ölçme aracı için uygun olduğu sonucuna ulaşarak “geçerli” sağlanmış ve tablo halinde verilmiştir. Araştırmacı tarafından alanında uzmanlara uygulanan bu anketlerin SPSS güvenilirlik analizi (Reliability Statistics Cronbach's Alpha) sonucu 0.798 yani % 80 gibi bir değer ile yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu tespit edilmiştir.

Araştırmacı tarafından geliştirilen “Temel Öğeler ve Çeşitli Söyleme Teknikleri Performans Değerlendirme Ölçeği” nin güvenilirliğinin tespiti için tek gruplu öntest-sontest deneysel model uygulanmış ve neticesinde üç uzman, on iki öğrenci ve yedi adet değişken üzerinden önteste tabi tutulan öğrencilerin öntest güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 937 gibi bir değer ile ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu, Sonteste tabi tutulan öğrencilerin sontest güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) % 86 gibi bir değer ile ölçeğin genelde yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir.

Ses eğitimi alanında uzmanlar tarafından bireyin icra ettiği türe özgü performanslarının değerlendirilebilmesi için ölçek örneklerinin geliştirilmesi önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Alanında uzmanlar tarafından geliştirilecek olan ölçekler sayesinde bireylerin icra ettiği türe özgü kavramlara daha fazla hâkim olması ve bu kavramlara uygun davranışlarının deneysel süreçte uzmanlar tarafından daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Çevik, Suna (1999), Koro Eğitimi Yöntemi ve Teknikleri, Ankara, Yurtrenkleri Yayınevi.
2. Egüz, Saip (1999), Toplu Ses Eğitimi I (Temel Konular), Ankara, Doğu Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti.
3. Erdoğan, Seda (2008), Ses Eğitimi'ndeki Terminoloji ve Temel Kavramlar Bazında Öğrenci Yeterliliklerinin İncelenmesi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Müzik Öğretmenliği Programı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
4. Helvacı, Ayhan (2003), "Ses Eğitiminde Register ve Rezonans", *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu*, Bildiri, s. 124-129, 30-31 Ekim 2003, İnönü Üniversitesi, Malatya.
<http://muzikegitimcileri.net/bilimsel/bildiri/A-Helvaci.html>, Erişim Tarihi: 05.07.2015.
5. Kartal, Mustafa (2009), Ses Teknikleri, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
6. Kolçak, Olcay (1998), Ses Eğitimi ve Şarkı Sanatı, İstanbul, Esin Yayınevi.
7. Lax-Vox Tekniğinin Uygulanması, <http://www.laxvox.com/documents/lax-vox-teknigin-uygulanmasi.pdf>, Erişim Tarihi: 07.07.2015.
8. Özdamar, Kazım (2002), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi, Eskişehir, Kaan Kitapevi.
9. Özsan, Esin (2010), Metodik Şan Eğitimi, İstanbul, Moss Kitapsal Basım Yayın ve Dağıtım.
10. Polat, Sibel (2017), *Ses Eğitiminin Temel Öğelerinin ve Çeşitli Söyleme Tekniklerinin Kazandırılmasında Makamsal Ezgilere Dayalı Egzersizlerin Kullanılabilirliği*, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
11. Sabar, Gül (2008), Sesimiz Eğitimi ve Korunması, Pan Yayıncılık, İstanbul.
12. Siple, L. Kenneth (1993), The Effects Of Vocal Exercises And Information About The Voice On The Tone Quality And Vocal Self-Image Of Adolescent Female Singers, Submitted to the Graduate Faculty of Texas Tech University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of DOCTOR OF PHILOSOPHY Approved,
<https://repositories.tdl.org/ttuir/bitstream/handle/2346/11507/31295007615072.pdf?sequence=1>Erişim Tarihi: 30.10.2015
13. Şan Egzersizleri, <http://www.jokerstore.net/makale/13/san-egzersizleri.html>, Erişim Tarihi: 24.07.2015.
14. Töreğin, A. Meral (2008), Ses Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yöntemler, Ankara, Sözkese Matbaacılık.